

„Kelj fel és beszélj”

SÜTŐ ANDRÁS: ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT

„A földhözragadtság tagadása: a mi *földhözköttőségünk*. A felelősségviselésre kényszerítő. Mit várhat egy nemzet vagy nemzetiség az íróitól, ha nem épp ezt a közösségi hűséget: sorsproblémáinak felgörgetését olyan tárnákból is, amelyeknek bejárata elé valamikor tiltó táblákat ütöttek.” Sütő András példás egységű életművét ez a gond szervezi nemzet-, nemzetiségmegtartó rendbe. Számára a kötöttségek, a nemzethez és nemzetiséghez fűző kapcsolatok hálója nemcsak hogy széttéphetetlen, hanem az egyéniség számára lehetőség, „a közös sorsvállalás lehetősége”, mely által mélyebb értelmet nyerhet a személyiség léte és a tehetség alkotó szenvedése. Egy közösség megmaradásán munkálkodik, tudván, hogy a világ rendjének magasabb értelme is ezt kívánja, hiszen az emberi csak a nemzetin keresztül tud megvalósulni, kiteljesedni. Irodalmunk azért „anyajegyes”, mert fővonulata, legnagyobb alkotói mindig is vállalták a nemzet sorsproblémáit. Ez a gond pedig nem könnyítést jelentett az alkotó egyéniség számára, hanem Illyés Gyula szavai szerint: aki nemzeti sorsproblémáinkba eddig belegondolt, az mind eszelőssé lett. Ha ez így túlzás is, annyi bizonyos, hogy emésztő és megoldhatatlannak tetsző gondok szövevényébe látott. S ez nem rémkép, nem irracionizmus, hanem történelmi sors, adottság, *helyzet*. Sütő András nagy ívben kiteljesedő, s az élő magyar irodalom csúcscsaira érő művészete a nemzetiségi létezés pluszterheivel néz szembe nemzeti közösségünk nagy kérdéseivel, történetfilozófiai és etikai érvénnyel. Drámaival, esszéivel és regényeivel egyképpen sötét mélységből görgeti föl, s egyre nagyobb művészi erővel azokat a válaszokat, melyek az értelmes közösségi cselekvés lehetőségeit és parancsait fogalmazzák. Különösen szembetűnő ez művészetének utolsó évtizedében. Magatartásmodellt adó és megítélő történelmi drámái egyenlő érvénnyel szólnak a múlttól és a jelenről. A végtelenségig béketűrő lócsiszárt, Kolhass Mihályt az igazság szeretete tragikusan későn juttatja el a harcvállalás elkerülhetetlenségének felismeréséig. Elmulasztja az alkalmas pillanatot, de végső felismerése önvád és vállalás. A *Csillag a máglyán* a kivított forradalom eltékozlásának két legnagyobb veszélyét, két lehetetlen útját jeleníti meg: a megkövülést, a zsarnokká váló okosságot és a helyzetet érzelmi irányítottsága, naiv tisztasága miatt föl sem ismerő, önzesejtő illuzionizmust. A történelmi drámatrilógia harmadik darabja, a *Káin és Ábel* a jussát követelő emberi méltóság és a megalázkodó gyávaság örök küzdelmében Káin igazát vallja: „emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”. A három dráma egy mondatba összefoglalható egyetemes érvényű magatartásmodellje: úgy cselekedjünk, hogy — emberi méltóságban — megmaradjunk. A XVI. századi történelemnek és a Bibliának sütői értelmezése egyetemes modellként ugyanazt fogalmazza meg, mint a mezőségi életanyagból és önéletrajzi ihletettségből született *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye, vagy az *Istenek és falovacskák* esszéi. Ez utóbbi két könyv műfajából és anyagából következően is közvetlenebbül szól a romániai magyarság nemzetiségi magatartásformájának, nemzetiségi tudatának problémáiról. A korszerű szocialista nemzetiségi tudat formálásának, kialakításának az igénye,

az értelmezésnek, a felhívásnak, figyelmeztetésnek a gesztusa telítette a regényt esszéelemekkel, s teremtett új műfaji változatot dokumentumból, lírából és esszéből. A megmaradás titkát és lehetőségeit kutató író, aki tudja, hogy a sajátos nagy érték, mert nélküle nincs egyetemes — „naplójegyzeteiben” és esszéiben a különbözőség, az önmegőrzés egyik legfontosabb eszközének, a nyelvnek, s a nyelv révén megőrzött hagyományoknak, közösségi érzületnek, közös titkoknak kitüntetett figyelmet szentel. Az anyanyelv „színes bőja a vizek hullámvászában”, eligazító, biztonságot jelentő. Az *Anyám könnyű álmot ígérben* Vaszilika bácsi „anyanyelvének védősáncai” mögött érzi magát nyugodtan, „erőt érzett a tökéletes beszédben, otthonos biztonságot”. Az anyanyelv diribdarabjai közé született író gyerekkorában mámorosan kutatta az új szavakat: „Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fölön.” Külön fejezetek szólnak, más-más nézőpontból ítélve, az anyanyelv ügyéről. Ezek közül is legemlékezetesebb annak a Zs. bácsinak a története, aki az önkifejezés lehetőségétől fosztotta meg magát se magyar se román nyelvvel, s aki a sírásig meghatódik, amikor az író ráérez az anyanyelv üzeneteinek titkos áramlására. A nyelv és az ember lényegi egybetartozásának sok példáját idézi Sütő András. A *Perzsák*-ban az anyanyelv és a nép egysége tovább teljesíti a titokmotívumot: „Míg egy népnek titkai vannak: véglegesen nincs meghódítva.” A perzsák a tömeges erőszakkal szemben „utolsó mentsvárukba: az anyanyelv védősáncai mögé menekültek”. A *Nagyenyedi fügevirág* „jobbágyi panaszlevelében” is a nyelvkárosítás a szenvedések teteje, s az anyanyelv az az egyetlen „megmaradt uszony”, amelyikbe a mindenüket elvesztettek még kapaszkodhatnak, s amelyiktől a megmaradásukat remélik. A nyelv és nemzet elválaszthatatlanul közös létezése a nyelvi felelősség terhét rakja arra az íróra, aki a „magunk megőrzésével” foglalatoskodik. A nyelv ügye egyéni felelőssége is az embernek önmagával szemben: nemcsak a közösségi, de az egyéni önmegőrzésnek és kiteljesítésnek is első és nélkülözhetetlen eszköze. Sütő András esszéregénye, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* összegző mű — Sütő motívumfejlesztő írói módszerére jellemzőn — nemcsak összefoglalja és kiegészíti az írónak az anyanyelvvel kapcsolatos nézeteit, hanem egy szuverénül egyéni műforma kereteiben mély létértelmezést is ad. Nagyon sok motívumot, gondolatot szinte szósz szerinti megfogalmazásban örökölt át korábbi műveiből, újabb hangsúlyt téve életműve szerves egységére és fejlődésére. A nyelv és az emberi életegység ad itt új távlatokat a létértelmezésnek.

A cím bibliai allúzió. Máté, Márk és Lukács evangéliuma egyaránt tartalmazza azt a jelenetet, melyben Jézushoz kisgyermekeket hoztak, s amikor a tanítványok el akarták őket küldeni, kíséőiket pedig dorgálni kezdték, Jézus így szólt: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa. Bizony mondom néktek: A ki nem úgy fagadja az Isten országát, mint gyermek, semmiképpen sem megy be abba.” (Márk, 10. 13—16. Károli Gáspár ford.) A regény parafrázisa nagyívú, de a párhuzamok nyilvánvalóak: a bibliai ige szerint a gyermek annak a keresztény világképnek a végső értelmét jelentette, azt a minőséget, amely képes volt a legnagyobb kegyelem elnyerésére. Sütő mítosz nélküli világában a gyermek helyén szavak vannak, a szavak magához engedését viszont gyermek kéri. Pusztá létével is azt bömböli, „szavaitokat, szavaimat — világunk teljességét —, vagyis a jussomat kérem”. S arról szól a könyv, hogy a szavak segítségével hogyan adja át a nagyapa a világot kicsi unokájának, Lászlónak, s hogy eme világátadás folyamatában miféle gondolatok támadnak magában az átadóban. Megméri azt, amit átadni hivatott. A szavak átadása világértelmezés, hiszen a könyv Jean Pierre-től vett mottója szerint: „A Szó, mely Isten, redőiben őrzí az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.”

Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* alapcselekménye az író unokájának, a kis László fejlődésének követése két és fél éven keresztül. Ebbe az epikus rétegbe kapcsolódik a — Sütő András művészetére oly erősen jellemző módon — távolra nyúló asszociációk révén egy, az alapszintnél jóval gazdagabb esszéréteg. A cselek-

mény és az értelmezés szétválaszthatatlan, az első váltja ki a másodikat, s így a jelentéktelennek látszó események, kérdések észrevétlenül jelzik, feszegetik az emberi létezés nagy problémáit és meghatározottságait. Emellett az íróban erősen működik a magatartást tanító szenvedély és felelősség, s ennek közvetlen megnyilatkozása újabb réteget jelent a mű világában. A regényben a nagypapa a világot adja át unokájának. Az epikus alapszintnek is kettős horizontja van ily módon: a kis gyerekek tündéri világa, elemi világszomja, kíváncsisága, mi ez?-szendvélye; szóízlelgető próbálkozásaitól, jelzéseitől, utánzásaitól kezdve az értelmes beszédig érő nyelviszemléleti fejlődésének a rajza; s a szintén valószínű, életes bemutatása annak, hogy miképpen hat ez környezetére, hogyan figyelik a kis élet bontakozásának minden pillanatát. Az étellel való ismerkedés csodáját sikerült az írónak ebben a cselekménnyel, az egész regényen végigvonuló szintben megragadnia. Ez a gyermek másodszori, tehát végleges megszületése a szavak életre hívó erejével, hiszen „a világot — legyen az törött cserép is — csak úgy veheti birtokába, ha először megnevezte”. László küzdelme a világért a szorgalmas és lelkiismeretes „Arisztoteleszek” segítségével — önmagában is érdekesítő és tanulságos olvasmány. De nem lehet önmagában szemlélni, mert amint megszólal, gyanútan kérdései mély hullámokat vernek a nagypapában. Ezek a kérdések már a világ titkait faggatják. A csigáról való beszélgetéskor kérdezi László: „Aki fél, abban van a tél?” Máskor a halottakat akarja felébreszteni.

Az egész regényt bearanyozza az anyanyelv csodája, a szavak fénye. Egy-egy szó az asszociációk sorát hívja elő, s nyomatékkal figyelmeztet arra, hogy csak azok érthetik igazán egymást a legapróbb rezdülésekig, akiknek közös az anyanyelvük s az anyanyelvben megőrzött történelmük, kultúrájuk. A szó valóságot teremt. A nyelv tartományait kutatva és átadva ezért vonul be az esszéregény világába a magyar népköltészet, a Károli-biblia és a magyar irodalom oly sok jeles szóalkotója, valóságmondát teremtője. Az igazi szelídség kifejezésére nekünk külön hangszerünk van: „szemében csikó legelészget”. A nyelvnek sajátos teremtményei titkaink őrzői: „Element, elment az én párom, le az úton egy fűszálon.” Példák sokasága sugározza ezt a különös fényt a regényben a népdaloktól, Senczi Molnár Albert zoltáraitól kezdve Illyés Gyula *Újévi ablakáig* és Nagy László *Versben bujdosójáig*. A nyelvben megnyilatkozó sajátos értékek bizonyosságaként. Az író, a regénybeli nagypapa a „nemzetfölötti lét kacsacsőrű emlései”-vel végig vitázik a regényben, fogalmazása azért megítélő erkölcsi töltésű, az értelmesebb, teljesebb emberség igényével indulatosan küzd a „semmilyenység” állapota ellen. A nemzetköziség eszméjének jegyében szól, azzal az elszánt meggyőződéssel, hogy az emberek „épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők”. Amidőn Sütő az anyanyelv megbecsülésére nevel, a nemzetköziségnek, a népek egyenrangú testvériségének a gondolatát hirdeti, az anyanyelvi kultúra nem a bezárkózás, nem a „finnugor hálóba” való belegabalyodás, hanem annak az alapnak a megszerzése, amelyik távlatot nyit a nagyvilág felé. A regény mindvégig vitairat is, a kultúrának a nemzeti kötöttségeket és közvetlen személyességét tagadó törekvésekkel. Ily módon az anyanyelv védőirata is, értékeinek nagyszabású bizonyításával, teremtő munkásainak megidézésével és a nyelvről szóló tudományos tételek, valamint példázatértékű történetek bevonásával.

Sütő András nézetei azáltal vitathatatlanok, hogy mindvégig a közvetlen személyesség hitelesíti az egyetemes példaanyagot. A vallomás őszintesége, nem ritkán megrendültsége élményszerűvé avatja itt azokat az igazságokat, amelyek elvont kifejezést szoktak kapni. A személyesség és az elvontság egymást igazolja.

Cselekményességnek és értelmezésnek példás harmóniáját mutatják Sütő András regényében azok az epizódok, amelyek a regény fejlődésvonalába lélektanilag és történeti motivációjukkal hitelesen illeszkednek, de önálló dimenziót nyerne. Sajátos, művésziileg is önálló és egyedi aspektusból — s ezáltal gondolatilag is új szintekkel gazdagítva — mutatják meg az embernek és az anyanyelvnek, embernek és nemzeti történelemnek egymáshoz való viszonyát, valamint lehetőségeit. Lényegében ilyen epizódfüzerekből áll a regény. Ezek azonos irányba mutatnak, de jellegükben különböznek egymástól. Ez a mozaikszerkesztés dúsítja föl a regény anyagát olyan gazdag-

ságúvá, amelyet egyetlen eseményszál köré bonyolított cselekmény esetén elképzelni sem lehet.

Struktúrában és színességben az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* az *Anyám könnyű álmot ígér* közeli rokona. A két regény időszerkezete, valamint több mozaikjának a felépítése hasonló. A különbség pedig elsősorban az, hogy az új regényben sokkal bőségesebbek az esszé elemei, a szentenciászerű következtetések gyakoribbak.

A sok-sok kínálkozó epizód közül néhány jellegzeteset érdemes külön is szemügyre vennünk. Ezekben új, váratlan névlatokkal tágul a regényvilág horizontja. A „vigasztaló játék”-ot László provokálja ki. Ha már nem lehetett az állatkertből kiszabadítani a rab vadakat, szabadon engedik a somostetői kőparipát, s ezen a táltoson repülnek és nézelődnek. A tiszta játékbán megjelenik Tamási Áron, amint a „nyelvinségben senyvedők házait járja”, Creangă, majd Gábor Áron ama szorult helyzetben, föltűnik Zágon is, ahonnan Mikes Kelemen elment „Hűségnek a Száműzetésbe” és még annyi más. A kis László sárkányokat is látott. A világtágító játéknak, a magaslati nézőpontból való szemlélődésnek az értetlen örvet véget, aki már elfelejtette, hogy valamikor neki is volt táltoslova, s ma már „egyetlen dolog, amire fölnéz: a tiltások táblája”. Ő már szavaiban és képzeteiben egyaránt négykézlábra ereszkedett. Nem is érti a táltosok utazók magyarázatát. Két világot szembesít itt az író, s a földhözragadtság ellenében védi a világnitottságot, a tágasabb eszmélkedést. A játéknak megfelelően szimbolikus értelmű feliratot akaszt a táltos mellé: „e kőparipa hátán a világ körbepapulása kötelező”. A jelképességnek ez a sugalma mély értelművé teszi a játékot, életfilozófiává nemesíti az anekdotikus elemeket a regény más helyein is. A játék révén a nyelv- és szemléletsorvadás gondja tűnik föl. Az anyanyelv védőoltásainak szükségességéről való elmélkedés a megmaradás kérdéskörébe vezet. Tamási válasza a nyelv ügyéhez idomul: „Azért vagyunk a világon, hogy a szavainknak valahol helyet teremtsünk benne.” „Ortolingviztikai kliniká”-t pedig Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila és más ilyen „urak” tartanak fenn, hozzájuk utalja az író a nyelvkárosultakat. S ebben a személyes felelősségre való figyelmeztetés nyilatkozik meg: az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* egész világán megfigyelhető ez a hangsúlyváltás. Míg Sütő korábbi írásaiiban, azok példázatananyagában a kényszerű nyelvi kisemmizettség, elnyomottság, iskolabeszűntetés stb. a fő panasz, addig ebben a regényben minden egyes ember személyi felelőssége kap etikai imperatívuszt.

A másik kiemelendő epizódban, az amerikai utazásról tudósítóban Sütő András Heltai Gáspár nyelvről állapítja meg, hogy szimbólumokat egybemarkoló jelzős főnevei révén valóságos szemléleti ugrás van benne „a pusztá megállapítástól a kritikai értékelés irányába”. Ezzel mintha saját módszerére hívná fel a figyelmünket az író. Az amerikai út első állomása, Bécs a magyar történelmi emlékek számbavételének alkalma. A „megállapítás és kritikai értékelés” egységét a legkülönfélébb esztétikai minőségekkel fejezi ki. A „hálaimeként emelt” fogadalmi templom előtt szarkasztikus hangnemben köszöni meg „Nagymajtényt, Világost, Haynau kardját, az aradi vértanúkat, Horea kerékbe-töretését, a siculicidiumokat, a Petőfi fejére kitűzött vérdíjat” stb. A Szent István székesegyházban, ahol egykor Mátyás királyt felravatalozták, groteszk humorral fogalmaz ítéletet. Mátyásról „pusztakamarási történészek gyanakvása, hogy tankönyvírók találták ki. A későbbi leckékből különben nem maradt volna ki”. Amerikában, a góleszben, az „anyanyelv betegágya fölött” a tiszta tragikum érzésével figyelni „a honvágy szüntelen fájdalomnyilallásait” azokon, akik a „semmilyenség állapotába kerültek, s az „ondolált kertek” s a civilizáció csodái között nem tudnak szabadulni magányérzésüktől, amit csak az anyanyelvi közönséghez való éltető kapcsolat oldhatna föl.

A pusztakamarási hazalátogatás további új szint hoz: az író gyermekkorának világát. Lászlónak azt mutatja meg nagyapa, hol volt ő gyerek, s „valamikor önmagát” is kézen fogja. A hazalátogatás sok kisebb epizódot foglal magába, de minden motívum újabb érvek, adalékok sorát adja az alapeszméhez. A Sütő által Kelemennek elnevezett magányos fenyő vitára ad alkalmat a múltat semmibevevőkkel, azokkal, akik nem tudják, „hogyan mentünk át a vizeken gyakorta: hátunk mögül

lábunk elé fektettük — a következő lépéshez — múltunk nádkötegeit”. Kelemen újra kiváltja Lászlóból a „gajdulva” szót, s ennek története a párnákat egymásra halmozó gyerek kiáltásához, majd annak messzeszökellő sütői értelmezéséhez vezet: „Mind ide gyertek! — szólta a párnahegyi beszéd. — Vége legyen a szétesettségnek! Elég volt az abroncstalanságból! Mintha megsejtett volna valamit az állapotunkból.” Ezt a két tanulást egybefoglalja a régi nyaralás története. A magányban, veszteségei miatt szótlanná lett nagyapától az egykori gyermek erősen visszakívánczott testvérei és a szűkösebb körülmények közé, mert ott talált valamit, „ami nélkül csak kín az emberi lét: Szavaink kaptárzúgását”. A magányban, a kényszerű csendben még a költő szavainak sem volt értelme. A közlésvágy elemi emberi igénye nyelv és közösség ügyéhez kapcsolódik. Ez is történelmi tanulság. De az a csoda is, amit a nyelv az érzésvilág és szemlélet alakításában képes elérni — a zsoltárvarázslat bizonyossága szerint —, messze túlélve azokat a közvetlen tartalmakat, amelyek előhívták egykor a szavakat.

Sütő András máskor is elmondta már, hogy gyermekkorának nagy élménye volt Orbán János bácsi, akinek a meséi íróvá válásában is döntő szerepet játszottak, akitől annakidején munkabér helyett is mesét kért. A rég halott mesemondó szájába adja most az író a koldusmesét, megteremtve ezzel a mű utolsó lapjain nemcsak a regény csúcspontját, de az egész mű összegzését is egy rendkívül sűrű szövésű, mesei történetet és filozófiát, etikát egyensúlyban tartó vádbeszédben. Az Isten tudomást szerez az emberi szavak teljes romlásáról, s ezért leszáll a földre Szent Péterrel. Az ő beszélgetésük és „jószógyűjtő” kísérletük a mese kerete. Szavakat koldulni mentek, de csak félelemtől megrohasztott beszédet, vélekedésükből kifogyott embereket, azaz már nem is embereket, hanem öszvéreket találtak. Az emberek elherdálták nyelvüket, értelmük „belső világosságát”, a „Második Világmindenséget”. Nyelvét elhanyagolva legfőbb princípiumát veszti el az ember. „Az egyetlen lény, akit felruháztam a szavak erejével, saját hatalmammal tulajdonképpen, az esetre, ha meghalnék. Hogy mindéig újraterezhessen önmagát, valahányszor a megsemmisülés veszélye fenyegeti” — mondja szomorúan az Isten. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.” A koldusmesét akkor „hallgatja” nagyapa, amikor László margarétát szed. Nem is neki kell ez a mese, hiszen benne tökéletes a kíváncsiság. Meg sem értené, miként túlnyomó részét ennek a könyvnek, hiszen mégcsak a kavicsgyűjtés stádiumában van a nagy építkezéshez. Sütő András éppen az esszéregény formával tágította László nevelésének krónikáját végtelen gazdagságúvá. Nyelv, gondolkodás, emberi méltóság ügyéről így alkotott olyan remekművet, mint Illyés Gyula a *Kháron ladikján*-nal a halálról. A hasonlóság elsősorban az, hogy mindkét mű az emberi lét legnagyobb kérdéseiről mond lényegesen újat. A magyar irodalomban sokszor és sokat írtak az anyanyelvről. Sütő András könyve ennek a gazdag irodalomnak éppolyan csúcsa regényben, mint Illyés Gyula *Koszorúja* versben. (*Kriterion*, 1977.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Jókai Anna: A feladat

Gulácsy Lajosnak a védőborítón látható festménye, az *Eksztázis*, és *A feladat* regénycím sajátos ellentmondásra vonatkozik. A szerelmi mámor önfeledtségre, a feladat tudatosságra, kötelelességérzetre utal. Jókai Anna új regénye a vállalt hivatás és a boldogság viszonyát, összefüggését kívánja a középpontba állítani. Négy nő áll az előtérben. Helyzetük megváltoztatására tett lépéseiknek, s ezek eredményeinek vagyunk tanúi. Flóra maga sem tudhatja, hogy rosszul sikerült házassága miatt veti